

ДЕЗЕРТИРСТВО В РОСІЙСЬКОМУ ВІЙСЬКУ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ПРОБЛЕМИ

У статті вивчено та проаналізовано причини дезертирства солдатів з регулярної армії Російської імперії. Наводяться наукові трактування та оцінки цього явища у працях істориків та сучасників. У хронологічному порядку представлена еволюція законодавчої бази, створеної з метою тотального придушення як прагнення солдатів залишити військову службу, так й співчуття місцевого населення у вигляді приховування і допомоги втікачам, зведеним на той час державою у статус злочинців.

Показано спроби солдатів-втікачів врятуватися та уникнути репресій і покарань з боку імперської військово-судової машини, їх відчайдушні намагання втекти з території імперії чи розчинитися у місцевому соціумі.

Доведено репресивний характер дій чиновників повітових силових установ, представлено основні стадії проведення слідчих заходів, які зазвичай призводили до жорстких вироків. За допомогою архівної та законодавчої бази показано соціальні протиріччя та конфлікти між представниками різних верств тодішнього соціуму, в центрі якого опинилися втікачі з армії, а саме – мотивації до донесення, полювання на людей за грошову винагороду, зведення особистих рахунків сільсько-керівництва з односельцями.

Науково аргументовано, що дезертирство було однією з соціально-політичних вад у кріпосницькому механізмі військової машини московської держави. Як наслідок, ставлення місцевих органів влади та населення до солдатів-втікачів було діаметрально протилежним, і часто у таких випадках призводило до конфліктів між їхніми представниками.

Ключові слова: Російська імперія, регулярна армія, дезертирство, приховування, законодавство, місцеві органи влади, слідство, населення.

Постановка проблеми та її актуальність. Дезертирство існувало у збройних силах різних країн з давніх часів, і ставлення до таких вояків з боку влади завжди було досить жорстким. Древні єгиптяни утікачам з війська відрізали язика. Греки позбавляли дезертирів почесних посад, одягали в ганебний одяг, голили їм половину голови і у такому вигляді виставляли впродовж трьох днів на торговій площі; за спартанця-втікача, який зганьбив себе,

---

Скрипник Анатолій Юрійович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності імені Т.Г. Сосновської, НРЗВО Кам'янець-Подільський державний інститут, м. Кам'янець-Подільський.

© Скрипник А. Ю., 2022

не могла вийти заміж жодна дівчина. У Римі за дезертирство конфісковували майно та страчували або продавали в рабство. Давні германці вішали дезертирів на деревах, як зрадників; іноді обмежувалися обрізанням носа, вух, язика або виколуванням очей. Якщо йдеться про таке явище в армії Російської імперії, його початок слід шукати в московському війську ще за царя Олексія Михайловича, а серед головних причин його поширення протягом наступних століть залишалися важкі, часом нестерпні для нормальної людини, умови служби (*Бобровский, 2011: 50-71*)

Сам термін взятий із французької мови: *deserter*, значить – втік або втеча, або самовільне, без дозволу начальства, покидання свого підрозділу офіцерами та солдатами. Дезертирство, особливо у воєнний час, вважалось тяжким злочином і каралося дуже суворо (*Зедделер, 1854: 8–10*)

Наше дослідження акцентує свою увагу на дезертирстві як явищі, що існувало на території Правобережної України, де знаходилися російські військові формування, з одного боку, і системну роботу судових та виконавчих органів губернської та повітової влади у напрямі здійснення слідчо-репресивних заходів щодо солдатів-утікачів у рамках законодавчої юрисдикції імперії – з іншого. Тобто, саме тоді, коли ці втікачі опинялися на їхній території та в правовому полі цивільних установ. У разі ж проведення слідства військовими судами при дивізіях та корпусах армії, розмова була коротка, а вироки – досить жорстокими, як то: «бити батогами, вирізати ніздрі або заслати довічно на галери».

Мета статті – за допомогою доступного архівного масиву та наукових праць здійснити об'єктивний аналіз їх інформативного змісту, проаналізувати складні, іноді суперечливі аспекти державної політики Російської імперії щодо осіб, які свідомо порушили військове законодавство, та дати об'єктивну оцінку роботі силових повітових органів влади у плані боротьби із дезертирами.

Методологія. У роботі використовувалися історико-описовий, історико-системний, історико-порівняльний та статистичний методи, які дозволили досить повно уявити особливості взаємовідносин між офіційною владою та населенням краю у питанні військових дезертирів як протизаконного явища в тодішній державі кріпацтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історики та юристи кінця XIX – першої половини XX ст. у своїх працях цілком однозначно визначали причини такого явища, як дезертирство чи

свідома втеча з підрозділів збройних сил імперії: муштра, знущання офіцерів та жорстокі покарання за найменшу провину, погане харчування. Однак вони мають кілька важливих особливостей та відмінностей щодо місця та регіону, звідки бігли солдати зі своїх полків, психологічні передумови та мотивація таких дій.

Сучасні російські історики не бажають досліджувати справжні причини цього явища і давати йому належну об'єктивну оцінку, а обмежуються загальними, не надто науковими висновками на кшталт: «Серед причин дезертирства можна виділити корисливі мотиви: необлаштованість в армії, безперспективність життя, національні та релігійні мотиви». Згідно з цим автором, виходить, що солдати тікали з військового пекла, керовані корисливими або меркантильними міркуваннями. Той самий Е. Назарян вважає головним завданням сучасної історіографії вирахувати скільки солдатів з російського окупаційного корпусу залишилися у Франції і не повернулося в імперію (*Назарян, 2012: 302–309*)

Потуги В. Пруцакової піддати аналізу причини фактів дезертирства у російському війську у Франції, намагання командування якось боротися з цим явищем, призвели до схожих висновків. Вона вважає, що у всьому винні «погані солдати», які чомусь прагнули волі і свободи, за що їх ловили і карали. Цифра в 40 тисяч втікачів дуже велика, «справжня кількість зостається маловивченою» (*Пруцакова, 2017*).

Більш широко проблему окреслили у своїх працях В. Ігнатов та С. Глезеров. Торкаючись питань девіантної поведінки військово-службовців у військових формуваннях Московії і Росії, вони розглядають це явище у контексті численних військових конфліктів (*Ігнатов, 2018*). Автори аналізують масштаби і причини дезертирства та боротьбу с ним у різні хронологічні періоди. Вони приходять до висновку, що на війні зрада і дезертирство досить тотожні поняття і мають розглядатися як порушення присяги чи перехід на бік ворога (*Глезеров, 2021*).

Українські історики, позбавлені імперської заангажованості та мілітарного вихвалання, вивчають цю проблему перш за все як соціальне явище в українському суспільстві у XIX ст. А. Скрипник у дослідженнях історії перебування російських військ на території Правобережної України торкався проблематики причин втеч рекрутів і солдатів та боротьби військових і цивільних органів влади з цим явищем (*Скрипник, 2014*).

Початковим етапом у багаторічній служби в царському війську була рекрутчина. С. Сідорук з'ясував ставлення українського населення до рекрутської системи набору та рекрутчини, як до негативного колоніально-імперського явища (*Сідорук, 2008а*). Народ вважав його справжнім лихом, і при нагоді був готовий усіма доступними засобами рятувати своїх родичів і близьких від страшної долі московського солдата.

С. Чолій враховуючи досвід першої половини XIX ст., розглядає вплив модернізації середини століття на соціальні процеси у Європі. На прикладах дезертирства солдатів європейських армій до Росії та навпаки, він прийшов до висновку, що зміни у комплектуванні європейських армій, стали потужним імпульсом до трансформації традиційних суспільств (*Чолій, 2016*).

З початку XIX ст. у військовій і цивільній звітній документації до Петербургу з'явилася статистика втеч солдатів з частин у різних регіонах імперії. У корпусах і дивізіях 1-ї і 2-ї Армій, що дислокувалися в західних прикордонних губерніях і областях Російської імперії. Цифри в таких регіонах були трохи вище, ніж на внутрішніх територіях, хоча мотивація була приблизно однаковою. Головна відмінність полягала в тому, що на Кавказі, в Сибіру або в Оренбурзькому степу шансів було небагато. Не було куди бігти, а в більшості випадків дезертирів все одно знаходили та повертали. Коли ж полк знаходиться за кількадесят верст від кордону, в прикордонній губернії, у втікача підсвідомо з'являється надія на порятунок. На думку тодішнього військового начальства, саме такі індивіди становили одну з проблемних категорій солдатів, які періодично зменшували кількість особового складу, що негативно позначалося на дисципліні та боєздатності підрозділів (*Богданов, 1979: 65*)

Шукаючи пояснення та виправдовуючи такий стан справ у армії того часу, вчені та військові теоретики кінця XIX ст. зазначали: «Причини втеч з армії приховувалися в низькому культурному розвитку населення, пов'язані з особливо тяжкими умовами військової служби та недосконалістю закону про комплектування армії» (*Величко, 1915: 472-473*). У той самий час у російському суспільстві панувала думка про те, що головним інструментом боротьби з цим явищем у армії має бути не жорстокість покарань, а ліквідація причин, що породжують його. Разом з тим тодішні дослідники намагалися знайти інші мотиви, які підштовхували

солдатів до втеч. Так німецький письменник Еріх Штір у своїй роботі дійшов висновків, що більшість втеч відбувається з місцевостей, що прилягають до кордонів держав, з якими не підписано конвенції про обмін дезертирами. Він вважав, що «Найбільшу групу втікачів становлять особи, які перебувають у полоні будь-якої пристрасті чи нав'язливої ідеї. Наприклад, втеча під впливом статевого потягу бувають найчастіше навесні». Поширеними причинами втеч він вважав «...істерію, алкоголізм та загальну психічну дегенерацію чи епілепсію» (*Stier, 1905: 47-49*)

Насправді все було набагато прозаїчніше. Оспівана російськими істориками ХХІ ст. імператорська армія того часу (крім гвардії – *Авт.*) являла собою жакливе видовище, а її польові полки були більше схожі на юрби голодних і приречених людей чим на солдатів. Військовий міністр М. Барклай де Толлі за результатами інспектування військ ділився в листах своїми враженнями та побажаннями про необхідність покращення утримання солдатів, про поганий стан їхнього здоров'я. «[...] головною причиною збільшення хворих та померлих є жорстокість покарань, виснаження в навчаннях та відсутність якісної їжі. З харчування, крім хліба, солдатам нічого не дають, сподіваючись на приварок. На їхніх обличчях не видно здоров'я і жвавості, а за кольором обличчя і ступенем схуднення до хворих можна віднести цілі роти і батальйони» (*Российский государственный военно-исторический архив, 1900: 53-54*) Такі умови служби впливали на поведінку солдатів, їхнє бачення свого місця в тодішньому російському соціумі, яке, як правило, було негативним і межувало з безвихіддю та деградацією особистості. Полковник О. Карпов писав у своїх спогадах: «Під час квартирування військ багато солдатів були п'яницями, злодіями, буянами та різними бешкетниками, досить багато було й втікачів з полків» (*Каллаш, 1912: 222*)

Солдати тікали, рятуючи своє життя та здоров'я, підсвідомо розуміючи, що постійно перебувають на межі фізичного та психологічного виснаження, що призводить до самогубства. Єдиним виходом вони вважали втечу, якщо не за кордон, то у звичне для себе селянське середовище, прагнучи сховатися в ньому, і далі жити нормальним, за їхнім розумінням, життям. Армія ж їм не залишала альтернативи.

Прагнення позбавитися російського мілітарного ярма з'являлося в українських хлопців ще під час рекрутування. Висока концентрація

імперських збройних сил в Україні давала можливість контактування місцевого населення з солдатами, які й розповідали про справжній стан та життя у війську. Тому бажаючих служити практично не знаходилося. Фольклорні пам'ятки народнопоетичної творчості донесли крізь століття такі рядки:

Тікай, сину в Волощину, – не можна тут бути.

Пописали комісари всіх нас у рекрути. (Сидорук, 2008а)

Тяжкі умови служби, бойові втрати в нескінченних війнах призводили до того, що до 25 років мало хто дослужував. Наприкінці першого десятиліття XIX ст. згідно зі статистичними даними тих, хто «вислужив встановлений термін нижніх чинів», припадало на дивізію (17-20 тисяч солдатів) в середньому всього 200-300 осіб. За звітами Інспекторського департаменту Військового міністерства, на 1820 р. з 826,1 тис. солдатів, 25-річний термін вислужили не більше ніж 3,5 тисячі: у кавалерії це становило 1:380, у піхоті – 1:210, в артилерії – 1: 564 особи (Корнилов, 2008: 8-24) Відповідно до тодішніх штатних розкладів полків у кількісному еквіваленті це було: 3-4 кавалериста на полк; 10 піхотинців на полк: 2-3 гармата з одного полку. Причин для втеч було більш ніж достатньо.

Переважає більшість офіцерів російської армії у першій половині XIX ст. взагалі не сприймали солдатів як нормальних, самодостатніх людей, вбачаючи в них живі бездумні механізми. Так на стройовому огляді роти перевіряючий порадив командирю: «Для покращення стійки та виправки накажіть їм стискати задні щоки на обличчі». Інша рота йому зовсім не сподобалася, коли вона стояла на місці, він закричав: «Помітно подих солдатів, видно, що вони дихають!».

Годинами солдатам доводилося носити на собі незручну уніформу зразків XIX століття. Мундир щільно стягував талію та груди; вузькі панталони прикривалися крагами з твердої, як дерево шкіри; краги пристібалися до панталонів цілим рядом гачків; високий ківер фіксувався на голові за допомогою ременів, затягнутих на підборідді. Вся ця амуніція була важка і ускладнювала рухи. Мало того, була потрібна ідеальна чистота однострою, в деяких полках панталони натирали крейдою. Туалет солдата вимагав багато часу та навичок, він повинен був являти собою картинку, абсолютно схожу на свого товариша. Були випадки, коли полкові командири вимагали, щоб безусі молоді солдати наклеювали собі вуса.

Військові навчання та маневри супроводжувалися нелюдськими тортурами. Один із молодих офіцерів згадував: «Нескладна солдатська наука дорого діставалася бідним солдатам. Із початком навчань починалося немилосердне шмагання і зубодроблення за будь-який невірний рух. Били різками, ціпками, шомполами, тесаками. Давали по тисячі та півтори тисячі ударів. Були командири, які славилися тим, що в їхніх частинах з кожного навчання виносили по кілька солдатів на ношах. Били і ганяли солдатів усі, починаючи з ефрейтора, а в саперних батальйонах були солдати, які отримали по зубах із рук, які потім тримали державний скіпетр (автор має на увазі російського царя Миколу – А.С.). Здавалося, що покарання можна полегшити, але треба враховувати загальну дикість світогляду і жорстокість того часу». За статутами, для офіцерів не існувало жодних обмежень щодо міри покарання підлеглих (*Довнар-Запольский, 1912: 303*)

На теренах України це військово-соціальне явище бере свій початок задовго до руйнування польської держави країнами-агресорами наприкінці XVIII ст. Рекрути та солдати, яких набирали в лівобережних українських губерніях, знаючи чи підозрюючи, що на них чекає на російській військовій службі, тікали зі своїх полків за кордон, переважно на територію Речі Посполитої, де більшість ставали простими селянами, записаними в оклад, а хтось вступав до лав польського війська чи «французької служби» на добровільних засадах. У 1798 р. Кам'янець-Подільський військовий губернатор у своєму рапорті повідомляв про те, що на кордоні з Волинською губернією стоїть уланський полк австрійської армії, який майже повністю укомплектований із російських дезертирів на добровільних засадах (*Скрипник, 2012*).

Після завершення анексії Правобережної України Російською імперією питання дезертирів вирішувалося швидко і рішуче, у стилі політики імператора Павла I. По-перше, за наказом царя у липні 1798 р. російське командування заборонило пропускати через кордон дезертирів, які наважилися повернутися і знову потрапити до своїх полків з надією на прощення. Їх вважали зрадниками та шпигунами та відправляли в остроги Сибіру. По-друге, нові господарі краю виявили, що у Київському, Черкаському, Васильківському та Богуславському повітах на Київщині у статусі селян-землеробів понад 10 років живуть «утіклі рекрути, солдати та військові дезертири». Вирішили, що тих, хто втік ще до приєднання цих територій до Росії, так і залишити селянами,

а хто це зробив після анексії та оголошення маніфесту – покарати та повернути у свої полки (*ПСЗРІ – І. Т. XXV. № 18608, с. 330; № 18870, с. 573*)

15 листопада 1797 р. вийшов указ «Про штрафи за приховування військових дезертирів», де влада пригрозила великими штрафами і судовими справами повітовим чиновникам за бездіяльність і поміщикам, які ховали дезертирів. Намагаючись викоринити це явище, росіяни вдалися до методів кругової поруки та відповідальності. Через широке сповіщення населення західних, південно-західних та прибалтійських губерній повітовими установами та церковними структурами у місцях масового скупчення людей про дезертирів та їх прикмети, влада намагалася отримати фінансово мотивованих помічників та залякати покараннями непокірних (*ДАЧО, 660 – 1 – 166: 1–3 зв.; 4-7*) Так старосту села, де дали притулок солдату, штрафували на 100 рублів, селян і корчмарів піддавали тілесному покаранню, а поміщики та управителі, в селях яких дезертир жив більше 6 днів і про нього не донесли, сплачували пеню в 25 рублів. Якщо втікач залишався у маєтку, з поміщика брали без черги рекрута; власники човнів мали тримати їх на надійних замках, а в разі використання дезертирами без їх відома – платили пеню в 5 рублів. За затримання дезертира або рекрута обіцяли нагороду в 10 рублів (*ПСЗРІ – І. Т. XXIV. № 18244, с. 799*)

Намагаючись виконати всі розпорядження начальства та уникнути покарання, поліцейські та судові чиновники часто перевищували свої повноваження. У січні 1800 р. генерал-прокурор О. Беклешов у своїх пропозиціях Сенату зазначав, що у «Київській та Малоросійській губерніях справи підозрюваних у приховуванні дезертирів не розглядали на місцях, а одразу ж передавали до Нижніх Земських, а далі до Головних Губернських Судів». Здебільшого це були селяни, яких утримували у в'язницях незаконно, завдаючи шкоди їхньому здоров'ю та відволікаючи від сільськогосподарських робіт. Так мешканець с. Кієнки Новоград-Волинського повіту Волинської губернії І. Муляр три місяці ховав у себе солдата-втікача, видаючи його за свого племінника, але у старости села виникли підозри і він написав донос у повіт. Через два дні солдата повернули до полку, а селянина крім штрафу два місяці протримали у повітовій в'язниці (*ДАЖО, 16 – 4 – 117: 1–6*). Генерал-прокурор О. Беклешов рекомендував уникати зайвої бюрократичної тяганини. Після упіймання втікача та його допиту,

підозрювані в приховуванні мали негайно отримати своє тілесне чи грошове покарання, а дезертира відправляли до його військової частини. Крім того, з повітових в'язниць всіх солдатів, які перебували під слідством, крім справ про вбивства та крадіжку казенних речей, звільнили та відправили до полків (*ДАЖО, 324 – 1 – 17: 1–9*)

Напередодні війни 1812 р. покарання за приховування дезертирів стали жорсткішими. Якщо селян і надалі штрафували і пороли батогом, то на поміщиків відтепер накладався штраф у розмірі 2000 рублів асигнаціями, у разі неможливості або відмови сплати їх забирали на військову службу, а визнаних нездатними до неї могли вислати до Сибіру. Така ж доля чекала старост сіл і містечок. Повітовим нижнім земським судам південно-західних губерній наказали такі справи розглядати швидко і без черги, а нововведення було перекладено німецькою та польською мовами і розіслано по дворянських зборах, щоб ніхто зі шляхти не зміг сказати, що не був поінформований (*ПСЗРИ – І. Т. XXXII. № 25029, с. 217–218*).

Нові закони були настільки жорсткими, що й представникам духовного відомства влада не робила жодних послаблень. За доносом до Київської духовної династерії стало відомо, що у Михайлівському чоловічому монастирі на Чигиринщині Київської губернії ховають дезертира. За словами настоятеля, «Ми не знали, що Тарас Шамненко втік із війська, а сам він пояснив свою появу у монастирі бажанням стати ченцем». Чиновники не звертав уваги на прохання братії залишити в них «доброго послушника», втікача повернули в полк, а ченців попередили про своєчасне інформування щодо чужинців (*ДАЧО, 660 – 1 – 228: 1-2зв.; 3-5; 8-9*).

З грудня 1798 р. було посилено заходи щодо запобігання «дезерціям». У полках кілька разів на добу проводили перелік солдатів, і у разі відсутності когось «[...] відразу повідомляти Земське Начальство і Прикордонну варту», які повинні були негайно почати пошуки. Одночасно посилювалися пости та варти на кордоні, кінні роз'їзди біля місць розташування армійських підрозділів. Тікали не тільки солдати. Рекрутів, подібно до кримінальних злочинців, до місця їхньої служби під конвоєм супроводжували спеціальні військові команди. Незважаючи на охорону, під час слідування новобранці тікали при будь-якій зручній можливості. Нерідко до місця призначення не доходило біля третини від початкової кількості (*Сидорук, 2008b*).

З метою заохочення місцевих жителів прикордонних населених пунктів до полювання на втікачів для них вводилася спеціальна грошова винагорода. З лютого 1800 р. існувало два варіанти виплати такої винагороди за упіймання дезертирів: перший – якщо його ловили прикордонники або обивателі і приводили до полку або до військового начальства, їм у якості винагороди мали заплатити 6 рублів сріблом з коштів полку або батальйону, звідки втік солдат, а мав це зробити командир роти втікача; другий – якщо впіймали солдата чи рекрута, який ховався у населеному пункті, і привели до земського начальства, то отримували 10 рублів сріблом з коштів того, хто його переховував (*ПСЗРИ – I. Т. XXV. № 18784, с. 484–485; Т. XXVI. № 19270, с. 33–35*).

Солдати почали полювати на солдатів за гроші. Військово-службовцям, за наявності належної уваги та пильності, було неважко розпізнати у натовпі та затримати втікача у прикордонних населених пунктах, як правило, у місцях скупчення людей. Так у м. Ратне Волинської губернії фельдфебель Й. Ковальов та рядовий І. Татарчук на базарі спіймали дезертира С. Прокоф'єва, який втік з 27 Єгерського полку у місті Бельці, та ночами, іноді заходячи до села та містечка за хлібом, пробирався до Австрії. Суд присудив йому покарання в арештантських ротах, а солдати отримали обіцяну винагороду (*ДАВО, 363 – 1 – 426: 1-2зв.*). Не відставали від військових і цивільні, знаючи, як можна при нагоді підзаробити. Візник Острозької поштової станції С. Семашкевич на дорозі впіймав невідомого в солдатській шинелі та привіз до Острозького земського суду. Незабаром отримав обіцяну законом винагороду за військового арештанта-втікача М. Антонова (*ДАРО, 22 – 2 – 207: 3-4зв.; 18–25*).

У вересні 1830 р. скасували положення, за яким солдата, що здійснив першу втечу, відправляли служити до внутрішніх гарнізонних батальйонів. Виявилось: по-перше – це не надто суворе покарання, по-друге, поступово скорочувалася кількість досвідчених солдатів у регулярних частинах. Головний штаб вимагав відправляти таких солдатів до найближчих полків за родом їх військової спеціальності. Отримання не надто строгого покарання заохочувало втікачів давати неправильну інформацію про своє колишнє місце служби та справжню кількість втеч. Тому командирів батальйонів корпусу Внутрішньої варті та слідчих повітових земських судів зобов'язали над спійманими здійснювати

грунтовний допит і обов'язково надавати запит до того полку, де, за словами втікача, він служив. І лише після письмового підтвердження правдивості слів солдата відправляти далі на службу (*ПСЗРИ - II. Т. V. Одд. 2. № 3926, с. 45; Т. VI. Одд. 1. № 4757, с. 757-758*).

Найчастіше впіймані без документів дезертири на допитах намагалися видавати себе за «не пам'ятаючих свого роду» волоцюг, переселенців, селян, які втікли від поміщика або з каторги. У такому разі, згідно із законом «Про паспорти та втікачів», вони проходили по судовій системі цивільного відомства, і після покарання батогами найгірше, що їх очікувало, – заслання до Сибіру на поселення. Грошовиті дезертири прагнули купити фальшиві документи і опинитися ніби у «підвішеному стані»: з одного полку нібито вибув, а до іншого ще не дійшов. Солдати Луцької інвалідної команди спіймали Михайла Васильєва, який намагався заплутати слідство. Спочатку казав, що нібито втік з Українського егерського полку, потім – що лікувався у Володимир-Волинській міській лікарні, і за наказом прямував до Торчина на службу. Слідство виявило, що він купив у якогось єврея у Ковелі фальшиві документи, і той допоміг ще добути медичну довідку у лікарні. З цими паперами він подорожував західними губерніями більше року, не привертаючи уваги поліції (*ДАВО, 363 – 1 – 1346: 11-12; 14-21*).

Іноді дезертирів викривали цілком випадково. Так у Новоград-Волинському земському суді перебувала на розслідуванні справа двох казенних селян-утікачів, упійманих без документів. Вони вже два місяці сиділи в повітовій в'язниці, і їх за нестачею доказів збиралися відпустити. Випадково один із солдатів, що охороняв в'язницю, впізнав у них своїх колишніх товаришів по службі, яких розшукували чотири роки (*ДАЖО, 9-1-12:3-8; 13-15зв*). Страх перед поверненням до армії був набагато більший, ніж решта покарань, тому визнавали свою провину лише перед безперечними доказами. Якщо місцева поліція у воєнний час з'ясовувала, що зловила військовослужбовця, то його негайно передавали військовому суду і вже судили за військовими законами: головними пунктами звинувачення були втеча зі служби та приховування свого військового чину (*ПСЗРИ - II. Т. XIII. Одд. 2. № 11769, с. 334-335*).

Під репресії потрапляли усі вікові категорії військовослужбовців. Розуміючи перспективу довічного перебування у лавах

армії, батьки військових кантоністів хитрощами намагалися врятувати своїх дітей. Становий пристав Ковельського повіту у червні 1838 р. рапортував до земського суду: «П'ять днів розшукую зниклого кантоніста улан Власа Кожучука, який пішов з дому і не повернувся. На березі річки ... знайдено одяг та речі, але самого тіла немає». У слідчого з'явилися підозри щодо інсценування утоплення сина татом, Іваном Кожучуком, але доказів не було. Остаточну справу закрили лише 1846 р. (*ДАВО, 363 – 1 – 458: 1-4; 13-14; 111*).

Батьківська любов і прагнення врятувати своїх дітей штовхали родичів на свідоме порушення законів. За доносом, в Демида Кота мешканця села Ракове шукали його сина, солдата-втікача. Економ села, сотенний і слідчий намагалися влаштувати обшук, але господар чинив опір і не пускав до будинку, а потім ударив «небезпечною зброєю» сотенного в бік, чим завдав йому кілька ран. Не витримавши шуму та психологічного напруження, мати втікача показала місце у сараї, де ховався син. Його негайно заарештували та під конвоєм повезли до повітового суду. На допитах він показав, що втекло їх двоє, але його спільник не захотів залишитись у селі та пішов до кордону. Місяць батьки та брати ховали його в лісі й носили їжу, а коли стало холодно, викопали схованку. Волинський головний суд «покарав батька та синів відповідно до законів» великим грошовим штрафом. Часто родичі намагалися надійно заховати своїх утікачів, розраховуючи на те, що скоро перестануть шукати, а потім за хабарі чиновникам зможуть записати їх у ревізські казки у своїх далеких родичів у сусідніх селах (*ДАЖО, 16 – 4 – 349: 1-14; 17-20зв.; 30*).

У цей час влада продовжувала йти шляхом залякування населення ще жорсткішими покараннями за переховування солдатів. З ініціативи Державної Ради у листопаді 1827 р. було прийнято зміни у попередніх законах про покарання за подібні дії. Насамперед, дезертирство як явище оголошувалося «шкідливим суспільству злом», з яким необхідно боротися через покарання. Нові положення базувалися на ступені покарання залежно від часу: чим довше втікач перебував у помешканні, тим жорсткіше було покарання; той хто давав прихисток військовому дезертиру або ховав його протягом шести днів був зобов'язаний сплатити штраф у сто рублів за кожного; від шести днів до шести місяців – крім штрафу – тілесне покарання; хто був не в змозі сплатити штраф, того забирали на примусові роботи; термін понад шість місяців визнавався свідомим приховуванням і за це господаря віддавали

у військову службу без зарахування поміщику чи громаді як планового рекрута (*ПСЗРИ - II. Т. II. № 1540, с. 984-985*).

З грудня 1832 р., з ініціативи міністрів внутрішніх справ та юстиції, норми покарань стали ще жорсткішими. У світлі подій польського повстання 1830-1831 рр. оголошення територій Правобережної України на військовому становищі та запровадження прямого військового управління стало зручним приводом для їх змін. Тепер свідоме укриття солдата-втікача жителями, які знають, хто це, впродовж тижня і не донесення владі, господаря забирали у рекрути. Якщо дезертир перебував на одному місці або в однієї людини, яка не знала, хто він, більше трьох місяців, то цю людину також забирали в армію. Якщо повітові суди та поліцейські чиновники доводили провину того, хто ховав втікачів, то цивільним губернаторам залишалося лише ухвалити рішення про рекрутування (*ПСЗРИ - II. Т. VII. № 5843, с. 916-917*). Одночасно спостерігалось збільшення втікачів із прикордонних полків солдатів польського походження. У серпні 1832 р. командир 2-ї гренадерської роти Охотського піхотного полку звернувся по допомогу до Рівненського повітового земського суду щодо втечі чотирьох солдат-поляків. Виявилось, що вони добре знали тутешню місцевість, оскільки були родом з цих країв, і втекти в Австрію їм було нескладно. (*ДАРО, 384 – 5 – 994: 1-3; 15-19*).

У січні 1834 р. вийшов указ «Про заходи щодо викорінення бродяжництва та приховування втікачів у Західних Губерніях». Цивільним губернаторам та поліції наказали посилити пошук втікачів та дезертирів шляхом широкого оповіщення всіх повітових установ без винятку. Зокрема, священників та ченців зобов'язали оголосити його у всіх церквах, майданах, базарах, сільських сходах. (*ДАЧО, 660 – 1 – 1171: 4-6; 10-21*). Влада зобов'язала представників усіх верств населення протягом шести тижнів подати до поліції списки тих, хто оселився у містах та маєтках «без паспортів або з протермінованими документами». Спійманих волоцюг та втікачів, придатних до військової служби, відразу ж віддавали у війська, непридатних – до військово-арештантських рот, дітей – у кантоністи, жінок та дівчат – на мануфактури чи на поселення (*ПСЗРИ - II. Т. IX. Орд. 1. № 6733, с. 56*). Всіляко заохочувалися і звільнялися від відповідальності ті, хто добровільно повідомляв про військових дезертирів, а в кого знаходили – на тих чекало суворе покарання без обмеження терміну давності в 10 років.

Закінченням першого етапу системної політики переслідування та репресій військових втікачів з боку держави став Маніфест Миколи I від 16 квітня 1841 р. з нагоди весілля його сина Олександра Миколайовича. У пункті V обіцяно прощення за дезертирство, яке вчинили військові. Вони могли якнайшвидше повернутися до своїх полків і підрозділів або з'явитися до командирів батальйонів Внутрішньої варті в губерніях. Ті, хто ховався в межах імперії, мали це зробити протягом півроку, тим, хто перебуває за кордоном, давався рік з моменту оголошення маніфесту. Виняток становили військовослужбовці, які брали участь у заколотах та змовах проти існуючого ладу, а потім втекли за кордон (*ПСЗРИ – II. Т. XVI. Одд. 1. № 14460, с. 308-313; № 14874, с. 787-788*).

Висновок. Упродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. російська влада цілеспрямовано та системно боролася з дезертирством як соціально-політичним явищем в армії та суспільстві виключно репресивними методами та засобами. Сама система побудови державного механізму імперії та тодішнє бачення принципів комплектування збройних сил вищими чиновницькими ешелонами влади передбачала широкий арсенал методів примусу та залякування водночас з просуванням в суспільну свідомість ідеї нікчемності простої людини, її неповноцінності та сліпого служіння самодержавній державній машині.

Саме нестерпні умови служби в кріпосницькій армії імперії, часто подібні до умов життя у в'язниці або на каторзі, висока смертність серед військовослужбовців ставали головною причиною виникнення та поширення дезертирства, переважно серед рекрутів та молодих солдатів. З часом у військах з'явився цілий прошарок «невиправних дезертирів», що свідчило про вкорінення цього явища та неспроможність військового командування з ним упоратися.

Одним з основних напрямів діяльності місцевих цивільних органів виконавчої влади, поліції та судів був посилений розшук солдатів-втікачів, а у разі затримання – жорстокі вироки та тілесні покарання. Щодо місцевих жителів, які наважувалися допомагати дезертирам і ховати їх у себе, то влада чітко розуміла, що без знищення чи підкупу цієї соціальної бази боротьба буде безуспішною.

Використані посилання

Бобровский П. (2011). *Военное право в России при Петре Великом. Ч. 2. Артикул воинский по русским и иностранным источникам. Вып. 3.* Москва: Книга по требованию.

Богданов Л. (1979). *Русская армия в 1812 году. Организация, управление, вооружение.* Москва: Воениздат.

Величко К. (ред) (1915). *Военная энциклопедия. Т. XVIII.* Москва: тип. т-ва И. Сытина.

Глезеров С. (2021). *Предатели в русской истории. 1000 лет коварства, ренегатства, хитрости, дезертирства, клятвопреступлений и государственных измен.* Москва: Центрполиграф.

Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 363, Оп. 1, Спр. 426 (1837 р.). *Справа по обвинуваченню Прокоф'єва Семена у дезертирстві.* Арк. 1–2 зв.

ДАВО. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 458 (1838 р.). *Справа по розслідуванню зниклого військового кантоніста Кожичука Власа.* Арк. 1–4; 13–14; 111.

ДАВО. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 1346. (1853 р.). *Справа по обвинуваченню Васильєва Михайла у дезертирстві і неправдивих свідченнях.* Арк. 11-12; 14-21.

Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 9. Оп. 1. Спр. 12 (1851 р.). *По справі арештантів Гуцалова і Ожаровського, що виявилися дезертирами.* Арк. 3-8; 13-15 зв.

ДАЖО. Ф. 16. Оп. 4. Спр. 117 (1797 р.). *Про переховування селянином с. Киенки Новоградволинського повіту Муляром, біглого рекрута Омельнюка.* Арк. 1-6.

ДАЖО. Ф. 16. Оп. 4. Спр. 349 (1798 р.). *Про селян села Ракове, Івана і Деміда Оніщуків та їх синів Павла і Кліма, звинувачених в переховуванні біглих солдатів.* Арк. 1-14; 17-20 зв.; 30.

Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. 22. Оп. 2. Спр. 207 (1848 р.). *Справа на затриманого ящиком Острозької поштової станції невідомого чоловіка в солдатській шинелі, що назвався селянином Максимом Антоновичем.* Арк. 3-4 зв.; 18-25.

ДАРО. Ф. 384. Оп. 5. Спр. 994 (1832 р.). *Справа про втечу чотирьох польських солдатів з Охотського піхотного полку.* Арк. 1-3; 15-19.

Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). Ф. 660. Оп. 1. Т. 1. Спр. 166 (1799 р.). *Укази Імператора про розшук біглих солдатів, кріпосних селян і втікачів церковнослужителів.* Арк. 1-3 зв.; 4-7.

ДАЧО. Ф. 660. Оп. 1. Т. 1. Спр. 228 (1801 р.). *Переписка з Київською духовною дікастерією про переховування Михайлівським монастирем біглого рекрута.* Арк. 1-2 зв.; 3-5; 8-9.

ДАЧО. Ф. 660. Оп. 1. Т. 1. Спр. 1171 (1834 р.). *Переписка з поліцією про заборону духівництву утримувати осіб без паспортів.* Арк. 4-6; 10-21.

Довнар-Запольский М. (1912). *Обзор новейшей русской истории. Т. 1.* Киев: тип-я И. Чоколова.

Зедделер Л. (ред) (1854). *Военный энциклопедический лексикон. Т. V.* Санкт-Петербург: В типографии штаба военно-учебных заведений.

Игнатов В. (2018). *Дезертиры в истории России и СССР.* Москва: Вече.

Каллаш В. (ред.) (1912). *Из «Записок» полковника А. К. Карпова. Двенадцатый год. В воспоминаниях и переписке современников.* Москва : тип. т-ва И. Сытина.

Корнилов В. (2008). *Рекрутская повинность и внутреннее состояние русской армии в первой половине XIX века*. Вестник МГПУ. Серия «Исторические науки». Москва : 1 (22). 141 с.

Назарян Е. (2012). *Дезертирство в русской армии : мотивы и обстоятельства. Отечественная война 1812 года*. Источники. Памятники. Проблемы: материалы XVII Международной научной конференции. Можайск.

Полный свод законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собр. 1. Т. XXIV. 1797. *О штрафе и пене за укрывательство и водворение военных дезертиров*. № 18244.

ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXV. 1798. *О не пропуске Российских дезертиров чрез границы Российские*. № 18608.

ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXV. 1798. *О денежном награждении за отыскание каждого беглого*. № 18784.

ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXV. 1799. *О распределении беглых солдат укоренившихся в Киевской Губернии*. № 18870.

ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXVI. 1800. *О взносе полицейских изследований, о приличившихся держателях дезертиров, с мнениями прямо в Губернское правление*. № 19241.

ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXVI. 1800. *О даче за привод дезертиров к Земскому Начальству в награждение по 10 рублей с каждого человека*. № 19270.

ПСЗРИ. Собр. 1. Т. XXXII. 1812. *О правилах взыскания и наказания за укрывательство дезертиров и о производстве и решении дел сего рода без очереди*. № 25029.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. II. 1827. *О наказаниях за придержательство беглых*. № 1540.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. V. Отд. 2. 1830. *Об отсылке нижних чинов после первого побега в ближайшие полки по роду войск, в коих служили до онаго*. № 3926.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. VI. Отд. 1. 1831. *О порядке требования справок о нижних Воинских чинах, пойманных или явившихся из бегов*. № 4757.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. VII. 1832. *О мерах по искоренению пристанодержательства беглых солдат*. № 5843.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. IX. Отд. 1. 1834. *О мерах к искоренению бродяжничества и пристанодержательства беглых в Западных Губерниях*. № 6733.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. XIII. Отд. 2. 1838. *О нижних чинах, показавших себя в побеге бродягами*. № 11769.

ПСЗРИ. Собр. 2. Т. XVI. Отд. 1. 1841. *О всемилостивейшее дарованных милостях и облегчениях по случаю бракосочетания Его Императорского Высочества, Государя Наследника, Царевича и Великого Князя Александра Николаевича*. № 14460.

Пруцакова, В. (2017). *Дезертирство из Русского оккупационного корпуса во Франции*. Известия УрФУ. Серия 2. Гуманитарные науки. 19 (1), 177-185.

Российский государственный военно-исторический архив (1900). ВУА. Отечественная война 1812 года. Т. 1. Ч. 1. Отд. 1. С-Петербург, 577 с.

Сидорук С. (2008а). *Військові повинності населення Поділля у кінці XVIII – в першій третині XIX століття*. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. 18, 300–308.

Сидорук С. (2008b). *Рекрутчина як суспільне явище у народнопоетичній творчості подолян*. Освіта, наука і культура на Поділлі. 11, 364-373.

Скрипник А. (2012). Участь російських військ у поділах Речі Посполитої на Правобережній Україні (1792-1795 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 1, 8-11.

Скрипник А. (2014). Особливості квартирування російських військ на території Правобережної України в першій половині XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*. 2. (1), 30-37.

Чолий С. (2016). Дезертирство как социальное явление познего европейского модерна (1871-1918). *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Гуманитарные и общественные науки*. 1, 39-48.

Stier E. (1905). *Fahnenflucht und unerlaubte entfernung*. Berlin.

References

Bobrovskiy P. (2011). Military law in Russia during the reign of Peter the Great. Part 2. Military article on Russian an foreign sources. Issue 3. Moscow: Book on demand. (rus.).

Bogdanov L. (1979). Russian Army in 1812. Organization, management, armament. Moscow: Voenizdat. (rus.).

Velychko K. (ed.) (1915). Military encyclopedia. Vol. 18. Moscow: Printing house of I. Sytin's soc. (rus.).

Glezerov C. (2021). Traitors in Russian history. 1000 years of craftiness, defection, trickery, deserting, perjury and state treasons. Moscow: Centrpoligraph. (rus.).

State archives of Volyn region (SAVR). Stock 363, Description 1, Case 426 (1837). *The case of prosecution of Semen Prokofiev of deserting*. Sheet 1–2 rev. (rus.).

SAVR. St. 363. Descr. 1. Case 458 (1838). *The case of investigation of disappearance of the military cantonist Vlas Kozhychok*. Sheet 1–4; 13–14; 111. (rus.).

SAVR. St. 363. Descr. 1. Case 1346 (1853). *The case of accusation of Mykhailo Vasiliiev of deserting and false evidence*. Sheet 11-12; 14-21. (rus.).

State Archives of Zhytomyr Region (SAZhR). St. 9. Descr. 1. Case 12 (1851). *On the case of prisoners Hutsalov and Ozharovskiy who appeared to be deserters*. Sheet 3-8; 13-15 rev. (rus.).

SAZhR. St. 16. Descr. 4. Case 117 (1797). *On concealing of a deserted recruit Omelniuk by a peasant Muliar from the village of Kyienky of Novohradvolynskiy county*. Sheet 1-6. (rus.).

SAZhR. St. 16. Descr. 4. Case 349 (1798). *On the peasants Ivan and Demyd Onishchuk and their sons Pavlo and Klym from the village of Rakove accused of concealing of deserted soldiers*. Sheet 1-14; 17-20 rev.; 30. (rus.).

State Archives of Rivne Region (SARR). St. 22. Descr. 2. Case 207 (1848). *The case of an unknown man wearing a soldier's overcoat who called himself a peasant Maksym Antonov and was caught by a coachman from Ostroh post station*. Sheet 3-4 rev.; 18-25. (rus.).

SARR. St. 384. Case 994 (1832). *The case of deserting of four Polish soldiers from the Ohotskyi infantry regiment*. Sheet 1-3; 15-19.

State Archives of Cherkassy Region (SACHR). St. 660. Descr. 1. Vol. 1. Case 166 (1799). *The Emperor's Decrees on the search of deserted soldiers, serfs and deserted clerics*. Sheet 1-3 rev.; 4-7. (rus.).

SACHR. St. 660. Descr. 1. Vol. 1. Case 228 (1801). *Correspondence with the Kyiv theological diastery about concealing of a deserted recruit by St. Mychailo's monastery*. Sheet 1-2 rev.; 3-5; 8-9. (rus.).

SACHR. St. 660. Descr. 1. Vol. 1. Case 1171 (1834). *Correspondence with the police about forbiddance for the clergy to cater for persons without passports*. Sheet 4-6; 10-21. (rus.).

Dovnar-Zapolskiy, M. (1912). *Survey of the modern Russian history*. Vol. 1. Kiev: B. Chokolov's publishing house. (rus.).

Zeddler, L. (ed.) (1854). *Military encyclopedic lexicon*. Vol. V. Saint-Petersburgh: The printing house of military educational institutions. (rus.).

Ignatov, V. (2018). *Deserters in the history of Russia and USSR*. Moscow: Veche. (rus.).

Kallash, V. (ed.) (1912). *From "The Notes" by colonel A. K. Karpov. The twelfth year. In the memoir and correspondence by coevals*. Moscow: Printing house of I. Sytin's soc. (rus.).

Kornilov, V. (2008). *Recruit duty and internal situation within the Russian Army in the early 19th century*. Vestnik MSPU. Series "Historical Sciences". Moscow: 1 (22). (rus.).

Nazarian, E. (2012). *Deserting in the Russian Army: causes and circumstances. Patriotic War of 1812*. Sources. Monuments. Problems: the 27th International Conference proceedings. Mozhaisk. (rus.).

The Complete Collection of Laws of the Russian Empire (CCLRE). Stock 1. Vol. XXIV. 1797. On fines and ransoms for concealing and sheltering of military deserters. № 18244. (rus.).

CCLRE. Stock 1. Vol. XXV. 1798. On forbiddance to let the Russian deserters cross the Russian borders. № 18608. (rus.).

CCLRE. Stock 1. Vol. XXV. 1798. On monetary reward for catching every deserter. № 18784. (rus.).

CCLRE. Stock 1. Vol. XXV. 1799. *On distribution of deserted soldiers settled down in Kyiv Province*. № 18870. (rus.).

CCLRE. Stock 1. Vol. XXVI. 1800. *On the contribution of police investigation, on disclosed deserters' protectors, with opinions directly to the Province Council*. № 19241. (rus.).

CCLRE. Stock 1. Vol. XXVI. 1800. *On awards for transporting deserters to the County's Authorities counting 10 rubles for each*. № 19270. (rus.).

CCLRE. Stock 1. Vol. XXVII. 1812. *On the rules of penalties and punishment for concealing of deserters and on proceeding and solution of such cases as priority*. № 25029. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. II. 1827. *On penalties for concealing deserters*. № 1540. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. V. Sect. 2. 1830. *On deportation of lower ranks after the first deserting in the nearest regiments where they had served before*. № 3926. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. VI. Sect. 1. 1831. *On the order how to demand reports about the lower military ranks who were caught or returned from deserting*. № 4757. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. VII. 1832. *On the measures to eradicate concealment of deserted soldiers*. № 5843. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. IX. Sect. 1. 1834. *On the measures to eradicate vagrants and sheltering of deserters in the Western Provinces*. № 6733. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. IX. Sect. 2. 1838. *On lower ranks explicated themselves as deserters*. № 11769. (rus.).

CCLRE. Stock 2. Vol. XVI. Sect. 1. 1841. *On most mercifully bestowed benefits and facilitation on the occasion of His Emperor's Highness, Tsar's Heir, Tsar's Son and Great Prince Alexander Nikolayevich*. № 14460. (rus.).

Prutsakova, V. (2017). Deserting from Russian occupational corps in France. *Izvestiia UrFU. Series 2. Humanitarian Sciences*. 19 (1), 177-185. (rus.).

Russian state military-historical archives (1990). VUA. Patriotic war of 1812. Vol. 1. Part 1. Sect. 1. St.-Petersburg. 577 p. (rus.).

Sydoruk, S. (2008a). Military obligations of Podillia population in the late 18th – early 19th century. *Scholarly papers of Kamianets-Podilskyi state university: Historical sciences*. 18, 300–308. (ukr.).

Sydoruk, S. (2008b). Recruiting as a social phenomenon in folk poetry in Podillia. *Education, science and culture in Podillia*. 11, 364-373. (ukr.).

Skrypnyk, A. (2012). Participation of Russian troops in partitions of Polish-Lithuanian Commonwealth in Right-Bank Ukraine (1792-1795). *Scholarly papers of Ternopil V. Hnatiuk national pedagogical university. Series: History*. 1, 8-11. (ukr.).

Skrypnyk, A. (2014). Peculiarities of settlement of the Russian troops in Right-Bank Ukraine in the early 19th cent. *Scholarly papers of Ternopil V. Hnatiuk national pedagogical university. Series: History*. 2. (1), 30-37. (ukr.).

Choliy, S. (2016). Deserting as a social phenomenon of late European modern (1871-1918). *Vestnik of Baltic I. Kant federal university. Series: Humanities and Social sciences*. 1, 39-48. (rus.).

Stier, E. (1905). *Fahnenflucht und unerlaubte entfernung*. Berlin. (germ.).

Skrypnyk A.

DESSERTING IN THE RUSSIAN ARMY IN THE EARLY 19th CENTURY: CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE PROBLEM

The article presents the analysis of the reasons of soldiers' deserting from the regular army of the Russian Empire. The author suggests scholarly interpretation and evaluation of this phenomenon in the research papers of historians and other present-day scholars. The relevant legislative framework is listed chronologically. It was produced in order to totally oppress both the soldiers' desire to quit the military service and the sympathy of the local population who hid and assisted the deserters legally named criminals. In the course of the investigation, the Ukrainian historians' approaches are being appealed to as they are devoid of imperial partiality and military aggrandizement but study it as primarily a social phenomenon of the Ukrainian society of the 19th century.

The paper shows the attempts of the deserted soldiers to escape and avoid repressions and punishment on the side of the Imperial military-judicial mechanism, their desperate efforts to leave the territory of the Empire or dissolve among the local population.

The repressive character of the officials from the county's law enforcement institutions as well as the main stages of investigating measures usually resulting in ruthless sentences are analysed and described. The archives and legislative sources revealed social contradictions and conflicts between representatives of different social strata in the centre of which were the army deserters. There were motivations for the former to report, hunt the people for financial reward, settle scores between the village authorities and the villagers. After Right-Bank had been annexed by the Russian Empire, the problem of deserters was being solved quickly and decisively, in the style of Pavlo the First's politics.

Deserting has been proved to be one of the social and political drawbacks in the military mechanism of the Moscow state grounded on serfdom. As a result, the attitude

of the local authorities and population towards the deserted soldiers were contrary different which traditionally led to the conflicts between their representatives.

The research underlines deserting as the widespread phenomenon on the territory of Ukraine where the Russian military regiments were settled, on the one hand, and the system of functions performed by the judicial and executive authority bodies in the counties and provinces directed at investigation and repressive measures against the deserted soldiers within the legislative field of the Empire, on the other. That is, it happened exactly when these deserters found themselves on that territory and under the judicial duties of the corresponding civil institutions. It all was because, in case of investigation undertaken by military courts attached to the army divisions and corps, the dialogue was short but the sentences – quite ferocious like “to beat with whips, to cut out nostrils or to send to galleys till the end of their lives”.

Objectives. The author uses the available archives materials and scholarly works and aims at analysing their contents objectively and impartially. The key objective is to reveal the complicated and contradictory aspects of the Russian Imperial state politics concerning the persons who knowingly violated the law and to objectively evaluate the activity of the county’s law enforcement institutions in their combat with deserters.

Methodology. The research is grounded on the historical-descriptive, historical-systemic, historical-comparative and statistic methods which enabled to describe the specifics of relations between the official authorities and local population concerning military deserters as an illegal phenomenon in the country of serfdom.

Conclusion. Throughout late 18th – early 19th centuries, the Russian authorities conducted purposeful and systemic struggle with deserting as a socio-political phenomenon in the army and society by means of exclusively repressive methods and tools. The system of the imperial state structure and the approaches towards principles of top officials appointment in the military assumed wide range of oppressive methods and intimidation. Meanwhile, the idea of an ordinary man being paltry and inadequate was carried forward into the social consciousness as well as the duty to diligently serve the autocratic state system.

The unbearable conditions, often like those in prison or servitude, of service of the imperial army of serfs, high mortality among the military were the key reasons of origin and spread of deserting, mainly among recruits and young soldiers. With the course of time, there was a whole stratum of “incorrigible deserters” in the troops what indicated that the phenomenon was well-rooted and the military authorities could not cope with it.

One of the leading directions in which the local bodies of civil executive power, the police and courts fulfilled their functions was intensive search of the deserted soldiers. In case they were caught, they got cruel sentences and corporal punishment. Concerning the local citizens daring to help the deserters and give shelter to them, the authorities understood clearly that the struggle would fail unless that social layer were destroyed or bribed.

Key words: Russian Empire, regular army, deserting, concealment, legislation, local authorities, investigation, population.